

UOT- 336.226.1

Biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin rolu



Rzaev Pərviz Qafar oğlu*
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin rolunun artırılması istiqamətlərinin tədqiqi.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil.

Tədqiqatın nəticələri - biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin rolunun artırılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin rolunun qiymətləndirilməsi və onun səmərəliliyinin artırılması üçün bu sahədə daha geniş elmi araşdırmalar tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin optimal variantının müəyyən edilməsi və maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirlərinin hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadə.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Açar sözlər: *biznes mühiti, investisiya mühiti, vergi mexanizmləri, vergi güzəştləri.*

1. Giriş

Biznes mühitinin formalaşması onun dövlət tərəfindən nizamlı şəkildə tənzimlənməsindən çox asılıdır. Hətta iqtisadiyyatın maksimum səviyyədə liberallaşdırılması dövlətin iqtisadi proseslərin idarə edilməsində iştirakını istisna etmir.

*Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi, Şamaxı rayonu, Nağaraxana kəndi.
perviz595959@mail.ru

İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sistemi əslində dövlətin iqtisadi həyata təsir dərəcəsini müəyyən etməlidir. Belə bir tənzimləmə sistemi olmadan bazar münasibətlərinin formalaşmasına yönəlmiş fəaliyyət istiqamətlərini səmərəli şəkildə əlaqələndirmək mümkün deyil. Bu tənzimləmədə səmərəli vergi mexanizmlərinin tətbiqi mühüm rol oynayır.

İqtisadçı alimlər iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi probleminin müxtəlif aspektlərinin öyrənilməsinə tədqiqatlarında müəyyən səviyyədə yer vermişlər. Bu sahədə aparılmış tədqiqatların əhəmiyyətini qəbul edərək, qeyd edilməlidir ki, Respublikamızda biznes mühitinin formalaşmasında səmərəli vergi mexanizmlərinin tətbiqi xüsusiyyətləri kompleks şəkildə araşdırılmamışdır. Bu baxımdan “Biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin rolu” mövzusu olduqca aktualdır. Deməli, bazar münasibətləri şəraitində biznes və investisiya mühitinin formalaşmasının vergi tənzimlənməsi problemlərinin kompleks şəkildə tədqiqinin zəruriliyi qarşıya çıxır.

2. Vergi mexanizmlərinin formalaşmasının nəzəri məsələləri

Vergitutma sisteminin inkişafının müasir mərhələsi vergilərin təbiətinə elmi-nəzəri baxışların yaranması ilə bağlıdır. Bu mərhələ dövlətin vergilərin təyin edilməsi və yığılması ilə bağlı bütün funksiyaları tamamilə öz əlində cəmləşdirməsi ilə xarakterizə olunur.

Vergitutma praktikasının nəzəri cəhətdən əsaslandırılması istiqamətində görülən işlər vergi nəzəriyyəsində öz əksini tapmışdır. Onların təkamülü iqtisadi fikrin müxtəlif istiqamətlərinin inkişafı ilə eyni zamanda baş vermişdir.

Vergilərin klassik nəzəriyyəsi daha yüksək nəzəri səviyyəyə malikdir və ingilis iqtisadçıları Adam Smit, David Rikardo və bu nəzəriyyənin tərəfdarları vergilərə hökumətin saxlanılması üçün zəruri olan xərcləri təmin etməli olan dövlət gəlirlərinin bir növü kimi baxırdılar.

A.Smit qeyd edirdi ki, hər bir şəxsin ödəməli olduğu verginin məbləği, ödənilmə müddəti qabaqcadan dəqiq müəyyən olunmalıdır. Belə olmadıqda vergi ödəyicisi vergi yığanın hökmü altına düşür və vergi yığan bundan öz şəxsi mənfəətini güdməklə istifadə edir. Vergilər hər bir vergi ödəyicisi üçün əlverişli olan vaxtda tutulmalıdır.

İngilis iqtisadçısı J.M.Keynsin adı ilə bağlı olan Keyns nəzəriyyəsi klassik nəzəriyyənin tam əksidir. Bu nəzəriyyənin əsas məğzi ondan ibarətdir ki, vergilər iqtisadiyyatı tənzimləmənin əsas alətidir.

J.M.Keyns göstərirdi ki, tam məşğulluq şərti daxilində iqtisadi artım pul yığımlarından asılı olur. Tam məşğulluğa nail olmaq isə praktiki olaraq mümkün deyil. Belə olan halda yığımlar iqtisadi artıma əngəl törədirlər, çünki istehsal qoyulmur və passiv gəlir mənbəyinə çevrilirlər. Bu mənfəni nəticəni aradan qaldırmaq üçün artıq yığımları vergilərin köməyi ilə almaq və büdcə sistemi vasitəsi ilə onlardan in-

vestisiya üçün ehtiyat mənbəyi kimi istifadə etmək lazımdır. Bundan çıxış edərək o, kifayət qədər yüksək və progressiv vergi dərəcələrinin zəruriliyini əsaslandırır. Onun fikrincə, progressiv vergi sistemi istehsalçını investisiya sahəsində riskli qərarlar qəbul etmək üçün stimullaşdırmalıdır. Bundan başqa aşağı vergilər dövlət xəzinəsinə daxilolmaları azaldır və bununla da iqtisadi dayanıqsızlığı gücləndirir.

Bununla da, Keyns nəzəriyyəsinə görə, vergilər dövlət tənzimlənməsi sistemində mühüm rol oynamalıdır. Yüksək vergilər iqtisadi fəallığı stimullaşdırır, iqtisadiyyatdakı balanslaşmaya təsir edir.

J.M.Keyns göstərdi ki, iqtisadiyyatın inkişafının yüksək sürəti bazarın tutumunun genişlənməsi və bununla əlaqədar olan kütləvi istehsalın artmasına əsaslanmalıdır. Bundan çıxış edərək dövlət müdaxiləsi səmərəli tələbə nail olunması yolu ilə həyata keçirilir. Yalnız qənaətcilliyi milli sərvətin əsası hesab edən sələflərindən fərqli olaraq J.M.Keyns bu məqsədə nail olunmasında zirək, bacarıqlı olmağın mühüm rol oynadığını əsaslandırır.[5, 11].

XX əsrin 80-cı illərində amerikalı alimlər M.Berns, Q.Stayn və A.Laffer tərəfindən işlənib hazırlanmış təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsində vergilərə iqtisadi inkişafın və tənzimləmənin əsas amillərindən biri kimi baxılır. Bu nəzəriyyəyə görə vergitutma səviyyəsinin yüksək olması sahibkarlıq və investisiya fəallığına mənfi təsir göstərir, bu isə son nəticədə vergi ödənişlərinin azalmasına gətirib çıxarır. Vergitutmanın progressivliyi və büdcə gəlirləri arasındakı kəmiyyət asılılığının parabolik əyrisini quraraq, A.Laffer belə bir nəticəyə gəldi ki, vergilərin azaldılması investisiya fəallığına müsbət təsir göstərir. O yazırdı ki, “Əyrinin əsasında duran fundamental ideya ondan ibarətdir ki, vergi dərəcələrinin son həddi nə qədər yüksək olarsa, ayrı-ayrı fərdlərdə ondan yayınmanı doğuran motivlər bir o qədər güclü olacaq”. İntestisiya fəallığının yüksəldilməsi əsas iqtisadi problemlərdən biridir. İntestisiya sferası birbaşa istehsalın səmərəliliyini və texniki səviyyəsini, onun modernləşdirilməsini, dünya bazarında rəqabətə davamlılıq xüsusiyyətini, ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf tempini təyin edir [4, 5].

Deməli, müəyyən dövr ərzində vergilərin inkişafı və formalaşması ilə vergi mexanizmi də formalaşmış və inkişaf etmişdir. Vergi mexanizminin inkişafında iqtisadiyyatın pul iqtisadiyyatına çevrilməsi, istehsal və məşğulluq normasının yüksəlməsi, istehsalın bazar iqtisadiyyatındakı tələbin ödənilməsinə uyğun olaraq həyata keçirilməyə başlanması, biznesin inkişafı və genişlənməsi çox böyük rol oynamışdır. Maliyyə statistikasını ilə (*bu statistik göstəricilər beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən hesablanır və yazılır*) yaxın tanış olduqda görürük ki, inkişaf etmiş ölkələrdəki vergi mexanizmləri ilə bu ölkələrin iqtisadi və sosial vəziyyətləri arasında çox böyük uyğunluq və əlaqə mövcuddur. Vergi mexanizminin mükəmməllik səviyyəsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını müəyyən edən göstəricilərdəndir. Vergi mexanizmini təşkil edən vergilərin tətbiqi və vergi qoyma taktikası iqtisadi və sosial strukturla sıx əlaqədardır. Ona görə də həyata keçirilən vergi siyasətinin reallığa

uyğun olması, istifadə edilən vergilərlə bu vergilərin mahiyyəti arasındakı uyğunluğun qorunması vacibdir.

Araşdırmalar göstərir ki, biznes və investisiya mühitinin formalaşmasında önəmli rola malik amil vergi mexanizmləridir. Vergi mexanizmi vergitutmanın idarə edilməsinin təşkilati-hüquqi forma və üsullarının məcmusudur. Dövlət bu mexanizmə vergi qanunvericiliyi vasitəsi ilə hüquqi forma verir. Vergi mexanizminin yaradılması aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olan ardıcıl prosesdir:

- vergi mexanizminin işlənilməsi, yəni müasir mərhələdə vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin edən vergi münasibətlərinin müəyyən edilməsi;
- vergi mexanizminin praktiki tətbiqi;
- vergi münasibətlərinin müəyyən edilmiş forma və üsullarına əməl edilməsinin yoxlanılması, informasiyanın yığılması, vergi mexanizminin fəaliyyətinin müsbət və mənfi cəhətlərinin aşkar edilməsi üçün nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- mövcud vergi sisteminin təhlili, onun qiymətləndirilməsi və vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilməsi.

Vergi mexanizmi vergi münasibətlərinin təşkilinin yalnız forma və üsullarını deyil, həm də onların kəmiyyət və keyfiyyətinin müəyyən edilməsi üsullarını özündə birləşdirir. Vergi dərəcəsi, vergi güzəştinin həcmi, ümumi daxili məhsulun vergilər vasitəsi ilə büdcəyə alınan hissəsi, vergilərin yığım səviyyəsi və s. kəmiyyət parametrlərinə malik olan vergi mexanizmi elementlərinə aiddirlər.

Vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyi, cəmiyyətin iqtisadi inkişafına, investisiya siyasətinin həyata keçirilməsinə vergilərin təsiri və s. isə keyfiyyət parametrlərinə malik olan vergi mexanizmi alətlərinə aiddirlər.

Vergi mexanizmi vergi nəzəriyyəsinin bu anlayışı iqtisadi kateqoriya kimi şərh edən bir sahəsidir. Vergi mexanizmi prosesi zamanı yaranan münasibətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- hüquqi tənzimləmə və reqlamentləşdirmə;
- vergi planlaşdırması və proqnozlaşdırması;
- vergitutmanın idarə edilməsi;
- vergi nəzarəti.

Hüquqi tənzimləmə və reqlamentləşdirmə dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən vergi tənzimlənməsinin təşkili üzrə qanunvericilik aktlarının işlənilməsi və qəbul edilməsidir.

Vergi planlaşdırması mərkəzi hakimiyyət tərəfindən, iqtisadiyyatın inkişafının məqsədli təmayülünə uyğun olaraq proseslərin koordinasiyası, bütün sahə və regionların inkişafının balanslaşdırılması yolu ilə, obyektiv surətdə fəaliyyət göstərən iqtisadi qanunları nəzərə almaqla, iqtisadiyyatın iradi tənzimlənməsidir.

Vergi tənzimlənməsi investisiya proseslərinə, xalq təsərrüfatının müxtəlif

sahələrində texnologiyanın yeniləşdirilməsinə, büdcənin balanslaşdırılmasına iqtisadi təsir göstərilməsini təmin edir. İqtisadiyyatın dinamik inkişafının tənzimləyicisi kimi vergi mexanizmi çıxış edir.

Vergilərin idarə edilməsi vergi intizamına əməl edilməsinə, istehsalın inkişafının stimullaşdırılmasına yönəldilir. Vergi stimulları vergi güzəştləri və vergi sanksiyalarından ibarətdir.

Vergi nəzarəti hüquqi və fiziki şəxslərin ödədikləri vergilərin dövlət büdcəsinə vaxtında daxil olmasını, düzgün hesablanmasını təmin edir. Vergi sistemi sahibkarlıqda azad rəqabət üçün məhdudiyyətlər yaratmamalı və sahibkarlıq fəaliyyətinə investisiya qoyuluşları üçün əlverişli şərait yaradılmasını təmin etməlidir [7, 9].

Hər bir dövlət özünün maraqları və mənafeələrinin olması dövlətin ictimai həyatın bütün fəaliyyət dairələrinə müdaxiləsini zəruri edir. Lakin bu müdaxilənin özünün də müəyyən həddi olmalıdır. Əgər iqtisadiyyat həddən artıq dövlət tərəfindən inhisara alınarsa, bu zaman istər fərdlərin, istərsə də təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyət hissi azalır, onların daha yüksək nəticələr əldə etməyə marağı olmur. Çünki dövlət hər kəsin əməyini eyni səviyyədə ədalətli və düzgün qiymətləndirmək iqtidarında deyil.

3. Güclü investisiya axını üçün biznes yönümlü iqtisadi mühitdə vergilərin rolu

İlk əvvəl iqtisadi inkişafda birbaşa xarici investisiyaların rolunu, əlverişli biznes və investisiya mühitinin əhəmiyyətini, əlverişsiz biznes mühitinin mənfi nəticələrini nəzərdən keçirək.

Əlverişli biznes və investisiya mühitinin əhəmiyyəti. Hər bir ölkənin biznes və investisiya mühitinin vəziyyəti həmin ölkənin xarici investisiyalar cəlb etmək və kiçik və orta müəssisələri inkişaf etdirmək qabiliyyətini müəyyən edən başlıca amildir. Transmilli müəssisələr sağlam biznes mühitinə malik, yəni xərclərin, yubandırmanın və riskin minimum səviyyədə olduğu ölkələrə investisiya yatırmağı üstün tuturlar. Bundan əlavə, kiçik və orta müəssisələrin inkişaf etmək şansı müxtəlif vergi və tənzimləmələrlə yüklənməmiş bir mühitdə daha yüksəkdir. Səmərəli investisiya mühiti hər bir ölkənin öz iqtisadi inkişafına təkan vermək strategiyasının zəruri dayağıdır. Öz növbəsində, bu strategiya əməyin daha məhsuldar olması və kasıb insanların daha yüksək gəlir əldə etməsi üçün imkanlar yaradır.

Əlverişsiz biznes mühitinin mənfi nəticələri. İncəsənətçilər öz investisiyalarının qabaqcadan görülə bilən və məqsədəuyğun gəlir gətirməsinə çalışırlar. Rəqabətə davamlı gəlir əldə etmək üçün hər bir investor üç əsas maneə: xərclər, ləngitmələr və risk ilə üz-üzə gəlməməyə çalışır. Əgər vergilər, ödənişlər, cərimələr və xidmətlərə (*hüquqşünaslar, mühasiblər, məsləhətçilər və s.*) tələbatın artması kimi səbəblərdən yaranan qeyri-qənaətbəxş investisiya mühiti nəticəsində investisiya əməliyyatının

dəyəri artırsa, əmək, nəqliyyat və enerji xərcləri rəqabətədavamlı olsa belə, investor digər variantları nəzərdən keçirməyə başlayacaq. Eyni zamanda, əgər sistemin doğurduğu əngəllər mənfəət əldə edilməsinə başlanması prosesini əhəmiyyətli dərəcədə ləngidirsə, investorlar rəqabətədavamlı xərclərə baxmayaraq investisiyalarını başqa yerlərə yatırmaq üçün yollar axtara bilərlər.

Nəhayət, hətta ilkin xərclərin və ləngitmələrin olmadığı hallarda belə, investor gəlir əldə edilməsinə mənfi təsir göstərə bilən siyasi aksiyaların baş verməsi, mülkiyyətin müsadirəsi və ya qanunvericilikdə dəyişiklik edilməsi ilə əlaqədar narahatlıq keçirirsə, risk ehtimalını minimuma endirmək üçün hər hansı digər bir yerdə nisbətən az cəlbəedici gəlir variantını qəbul edə bilər.

Birbaşa xarici investisiyaların əhəmiyyəti. Bu günkü qloballaşan dünyada inkişaf etməkdə olan və keçid dövrünü yaşayan iqtisadiyyatlarda iqtisadi artım və iş yerlərinin yaradılması iki əsas amildən asılıdır: birbaşa xarici investisiyalar, kiçik və orta müəssisələrin inkişafı.

Birbaşa xarici investisiyalar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici maliyyələşdirmənin ən böyük mənbəyidir. Birbaşa xarici investisiyalar əsas kapitalın formalaşmasını sürətləndirə və ödəniş balansının normallaşmasına kömək edə bilər. Birbaşa xarici investisiyaların məşğulluğu inkişaf etdirmək, məhsuldarlığı artırmaq, bacarıq və texnologiyaları ötürmək, ixracı genişləndirmək və dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrinin uzunmüddətli iqtisadi inkişafına kömək etmək potensialı vardır. Bundan başqa, inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici investisiyaları həqiqətən də cəlb edir.

Elmi müzakirələr nəticəsində meydana çıxan dəyişməz bir fikir odur ki, birbaşa xarici investisiyaların artımı ilə iqtisadi inkişaf daim bir-birini müşayiət edir. Birbaşa xarici investisiyalara mənfəət və ya kreditlər vasitəsilə toplanan investisiya kapitalının mövcudluğu təsir göstərir. Öz növbəsində, həmin mənfəətə və ya kreditlərə inkişaf amili də daxil olmaqla ölkədəki iqtisadi şəraitlər təsir göstərir. Tələb tərəfindən çıxış etdikdə, inkişaf edən xarici bazarlar transmilli korporasiyaları daha çox investisiyalar yatırmağa yönəldir, zəif bazarlar isə əksinə, bu investisiya yatırımlarına maneçilik törədir. Son iyirmi il ərzində qlobal birbaşa xarici investisiyalar partlayışları yüksək iqtisadi inkişaf dövrlərində, birbaşa xarici investisiyaların azalması isə tənəzzül və ya asta inkişaf dövrlərində baş vermişdir. İntestisiyaları cəlb etmək üçün makroiqtisadi özünlün qoyulması və əlverişli investisiya mühitinin dəstəklənməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Şəffaf, sadə və ayrı-seçkiliyə yol verməyən vergi siyasətləri investorlar üçün cəlbəedicidir, çünki formal şəkildə aşağı vergi dərəcələrinin mürəkkəb toplusu ilə müqayisədə bu siyasətlər sahibkarlara öz xərclərini və potensial gəlirlərini daha asanlıqla proqnozlaşdırmaq imkanı verir.

Xarici investorlar üçün xüsusi vergi güzəştlərinin tətbiqi rəqabəti təhrif edə və yerli şirkətlərin maliyyə sağlamlığına xələl yetirə bilər. İxracat üzərinə qoyulmuş

əlavə dəyər vergisi ödənişlərinin sadələşdirilməsi və ya ixracın bu vergi növündən azad edilməsi biznes sahələrinin nağd pul axınları problemləri ilə üzləşməməsinə şərait yaradır [10, 13].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və digər normativ-hüquqi aktlarında bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şəraitin yaradılması, sahibkarlığa təminat verilməsi, rəqabət mexanizminin və əlverişli biznes mühitinin formalaşması məsələləri xüsusi yer tutur.

Qloballaşan iqtisadiyyatda rəqabətə davamlı fəaliyyət göstərmək məqsədilə sahibkarlar dünyada və ölkəmizdə baş verən proses və yenilikləri daim diqqətdə saxlayır və yeni hədəflər müəyyən edərək həyata keçirir. Sahibkarlar mövcud və gələcəkdəki bazar rəqabətini nəzərə alaraq düzgün strategiyanın müəyyənləşdirilməsinə çalışır.

Biznes mühitini firmaların məhsuldar tərzdə investisiyalar yatırması, iş yerləri yaratması və fəaliyyətin genişlənməsinə yönəldilmiş imkanların və stimulların olması kimi xarakterizə etmək düzgün olardı. Analoji olaraq, bu araşdırmada biznes və investisiya mühiti hər hansı bir ölkədə fəaliyyət göstərən xarici və yerli şirkətlərə bizneslə məşğul olmaq və mənfəət əldə etmək imkanı verən sistem kimi təqdim edilir. Investisiya mühiti üç geniş dəyişkən kəmiyyətlə qiymətləndirilə bilər:

- makroiqtisadi vəziyyəti şərtləndirən vergi, pul və ticarət siyasətləri;
- idarəetmənin keyfiyyəti və institutların mövcudluğu;
- infrastrukturun inkişaf səviyyəsi.

Biznes və investisiya mühiti yalnız (*sadəcə olaraq*) biznes sahələri üzərinə qoyulan vergi dərəcələrindən və vergi güzəştlərindən asılı deyil. Ona ciddi təsir edən digər zəruri amillərə siyasi sabitlik, qanunun aliliyi, makroiqtisadi şərait, hökumətə inam və tənzimləyici mühit daxildir.

Dünyada daha zəngin ölkələr daha əlverişli biznes və investisiya mühitlərinə malik olmağa can atırlar. İqtisadi inkişaf ilə rifah, investisiya və biznes mühiti arasında aydın əlaqə mövcuddur. Böyük enerji və ya xammal ehtiyatlarına malik olmayan Şərqi Avropa ölkələrinin bir çoxu öz biznes və investisiya mühitlərində islahatlar həyata keçirməklə iqtisadiyyatlarını bütün dünyada birbaşa xarici investisiyalar üzrə ən cəlbedici hədəfə çevirmişlər.

Ölkələr birbaşa xarici investisiyaları dəvət edərkən çox vaxt biznes mühitinin vacibliyini kifayət qədər qiymətləndirmir. Onlar diqqəti daha çox bazarın ölçüsünə, təbii ehtiyatların mövcudluğuna və gözlənilən xərclərə yönəltməyə meyl edirlər. Bu amillərin hamısının əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq, investisiya mühiti zəruri bir amildir və heç zaman lazım olduğundan az qiymətləndirilməməlidir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bir sıra ölkələrdə hökumət xarici investitorlara aşağıda göstərilən əlavə hüquqi təminatlar verir:

- ❖ Qanunvericiliyin pisləşməsinə qarşı: investisiyalar həyata keçirilən zaman mövcud olan qanun 10 il ərzində qüvvədə olacaq.

- ❖ Investisiyaların milliləşməsinə (millətin və dövlətin maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla) və rekvizisiyasına (təbii fəlakətlər, epidemiyalar və fəvqəladə hallar istisna olmaqla) qarşı: Milliləşmə ya rekvizisiya həyata keçirilsə, zərərçəkmiş xarici investorlar təcili və adekvat kompensasiya ilə təmin olunurlar.
- ❖ Dövlət orqanları tərəfindən keçirilmiş qeyri-qanuni tədbirlər nəticəsində zərərçəkmiş xarici investorlara kompensasiya ödənilir.
- ❖ Vergilərin ödənilməsindən sonra əldə olunan gəlirin azad repatriasiyası[1, 8]. Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya fəaliyyətinin (*sərmayədarlığın*) ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtləri və xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsipləri müvafiq olaraq “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyənləşdirilir.

4. Əlverişli biznes mühiti və iqtisadi inkişafı dəstəkləyən vergi siyasəti

Praktikada dövlət vergi siyasətini vergi mexanizmləri vasitəsi ilə həyata keçirir. Vergilər dövlət gəlirləri artımının zəruri amilidir. Gəlirlər isə, öz növbəsində, hökumətlərin həyata keçirdiyi əməliyyatların maliyyələşdirməsi və vətəndaşların təhlükəsizliyi və digər başlıca xidmətlərin təmin edilməsi üçün vacibdir. Bununla belə, qeyri-səmərəli, ayrı-seçkiliyə yol verən və hədsiz ağır vergiqoyma siyasəti və təcrübəsi vergi ödəyicilərinin vergiləri könüllü olaraq ödəməsinə maneələr törədə bilər. Bu isə vergi gəlirlərini azaldar, bəzi şirkətləri qeyri-şəffaf və mənfəət təcrübələrinə müraciət etməyə təhrik edər.

Vergidən yayınma ilə əlaqədar riskləri və potensial cərimələrin məbləğini artırmaqla, həmçinin düzgün korporativ idarəçilik mədəniyyətini dəstəkləməklə firmaları qeyri-qanuni fəaliyyətlərdən çəkindirmək mümkündür. Lakin aydın görmək olar ki, qeyri-qənaətbəxş vergi siyasətləri və təcrübələri xarici investisiyaları uzaqlaşdırır, kiçik və orta müəssisələrin xərclərini artırmaqla, onlar üçün risk və qeyri-müəyyənlik yaratmaqla, üstəlik rəqabətədavamlılığa xələl gətirməklə onların inkişafına mane olur. Bu nöqtəyi-nəzərdən inkişaf yönümlü vergi siyasətləri təkcə vergilərin yığımını maksimal səviyyəyə çatdırmaq deyil, həmçinin iqtisadi inkişafı dəstəkləyən biznes mühitini qoruyub saxlamağı da nəzərə almalıdır.

Investorların müəyyən bir region daxilində məhz hara investisiya yatırmaq qərarına vergiqoymanın səviyyəsi təsir göstərə bilər. Eyni zamanda bu proses vergiqoymanın səviyyəsinin gəlirə müsbət təsiri, xarici investorların cəlb edilməsi və sahibkarların fəaliyyətinə təkan verilməsi üzrə siyasət kursunu müəyyənləşdirənlərdə yanlış təsəvvürlər yarada bilər. Üstəlik, vergi dərəcələri aydın ifadə edilmiş rəqəmlər təsiri bağışlasa da, bu təəssürat aldadıcı ola bilər, çünki, inkişaf etmiş vergiqoyma rejimləri çox vaxt hədsiz dərəcədə mürəkkəb qaydalar toplusu irəli sürür

ki, bu da şirkətlərin ödəyəcəkləri vergilərin qabaqcadan müəyyən edilməsini çətinləşdirir. Nəticədə, aşağı nominal vergi dərəcələri təcrübəli biznesmenlərə ümumi vergi yükünə nisbətən daha az təsir bağışlayır. Burada belə bir əsaslı fikir də yaranır ki, investisiyalarla əlaqədar qərar qəbul edərkən, investorlar vergi dərəcələrindən daha çox baza infrastruktura, siyasi sabitliyə, həmçinin əmək xərclərinə və əmək qüvvəsinin mövcudluğuna fikir verirlər. Beləliklə də, vergilərin hər bir investordan xərclərinin çox əhəmiyyətli və real bir tərkib hissəsi olmasına baxmayaraq, iqtisadçılar xəbərdar edirlər ki, vergi güzəştləri “hər hansı bir ölkənin investisiya mühitindəki mənfi amilləri kompensasiya etmək üçün zəif vasitədir”. Bundan başqa, xarici investorları xüsusi imtiyazlarla təmin edən hədsiz dərəcədə səxavətli vergi güzəştləri kiçik və orta müəssisələrə və yerli investorlara mənfi təsir göstərə, idarəetmə xərclərini artıraraq, bazar məkanında saxtalaşdırmalara səbəb ola bilər. Bütün bunlardan aydın olur ki, mövcud korporativ vergi dərəcələrinin bütün firmalar üçün azaldılmasını nəzərdə tutan yanaşma uzun müddət üçün daha tarazlaşdırılmış və məqsədəuyğun bir siyasətdir. Bu siyasətin prioritet istiqamətlərinə vergiqoymanın təkmilləşdirilmiş (*sadələşdirilmiş*) üsullarının aşağıdakı formalarını aid etmək olar:

Gəlir vergilərinin sadələşdirilməsi. Sadələşdirilmiş vergilər şirkətlər üçün bərabər fəaliyyət şəraitinin yaradılmasına, vergilərin könüllü ödənişinin təmin edilməsinə, şirkətlərin öz xərclərini qabaqcadan daha yaxşı müəyyənləşdirməsinə və daha dəqiq maliyyə planları qurmasına, o cümlədən, vergi yığım prosesinin asanlaşdırılmasına kömək edə bilər. Ümumiyyətlə, şirkətlər arasında ayrı-seçkilik salmayan, aşağı dərəcələrin tətbiq edildiyi daha sadə və ədalətli vergi sistemi birbaşa xarici investisiyalar cəlb edilməsi və sahibkarlığın inkişafı üçün ən düzgün zəmindir.

Vahid gəlir vergisi dərəcələri. Vergiqoymanın sadələşdirilməsi üsullarından biri vergilərin artırılmasını aradan qaldıraraq “vahid gəlir vergiləri”, yəni gəlir və mənfəət vergiləri üçün vahid tarif tətbiq etməkdir. Bu tədbirdən müəyyən şəraitdə və müəyyən müddət üçün istifadə edilə bilər və bu, sonralar artan vergilərə potensial qayıdış üçün bir növ müqəddimə rolunu oynaya bilər. Rusiya və Slovakiya da daxil olmaqla Şərqi Avropa ölkələrinin bir çoxu vahid gəlir vergisini müvəffəqiyyətlə tətbiq edir. Bu ölkələrdə qeyri-rəsmi iqtisadiyyatdan vergi ödəyicilərinin rəsmi iqtisadiyyata keçməsi və iqtisadi artım nəticəsində vergi gəlirləri faktiki olaraq artmışdır.

Estoniya vahid gəlir vergisi rejiminə 1994-cü ildən keçməklə Şərqi Avropada Vahid Gəlir Vergiləri Hərəkatını qəbul edən ilk ölkə olmuşdur. Vahid gəlir vergisi dedikdə, korporasiya gəlirlərinin və şəxsi gəlirlərin üzərinə vahid gəlir vergisi tarifinin qoyulması nəzərdə tutulur. Burada ideya ondan ibarətdir ki, yeni sadələşdirmə hökumət üçün fırıldaqların üstünün açılmasını və vergi ödənişindən yayımların təqib edilməsini asanlaşdırır, həmçinin vergi ödəyicilərinin istehsalat prosesini və beləliklə də, qazanc əldə edilməsini artırmağa həvəsləndirməklə onların öz vergi öhdəliklərini qiymətləndirməsinə kömək edir, çünki bu zaman marginal vergi dərəcələri dəyişməz qalır. Dərəcənin azaldılması, eyni zamanda, vergidənyayınmanın

cəlbediciliyini azaldır. Vahid gəlir vergilərini tətbiq etdikdən sonra Estoniya vergi mədaxilləri, ÜDM və xarici birbaşa investisiyaların artımına nail olmuşdur.

Vahid gəlir vergisi təcrübəsi həmçinin daha böyük ölkələrdə, o cümlədən Rusiyada uğurlu olmuşdur. Bu ölkədə hökumət korporativ gəlir vergisini 35 faizdən 24 faizə qədər azaltmışdır. Rusiya vahid gəlir vergisi sistemini 2001-ci ildə qəbul etmiş və elə birinci il ərzində əsas hissəsi keçmiş qanun pozucularından toplanmaqla dövlətin vergidən əldə etdiyi gəlirlər 26 faiz artmışdır.

Buna bənzər uğurlu təcrübələr Litva, Latviya, Rumıniya və Slovakiyada da qazanılmışdır. Bu ölkələrin çoxunda vahid gəlir vergisi dərəcələrinin orta göstəricisi 20 faizdir, lakin onlar əlavə gəlir və birbaşa xarici investisiyalar cəlb edə bilmişlər. Bu isə onu göstərir ki, firmalar onlara öz ümumi vergi öhdəliklərini qabaqcadan dəqiq müəyyən etmək imkanı verən vergi sistemini formal olaraq aşağı vergi dərəcələrinin tətbiq edildiyi, lakin nəticələrin əvvəlcədən proqnozlaşdırılmasının mümkün olmadığı mürəkkəb vergi sistemindən daha üstün tuturlar.

Estoniya hökumətinin xarici birbaşa investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində əldə etdiyi müvəffəqiyyətlər qismən də şirkətə təkrar yatırılan investisiyaların vergiyə məruz qalmamasını nəzərdə tutan yeni siyasətin tətbiqi ilə əlaqədar olmuşdur. Ümumi vergi yükünü azaltmaqla yanaşı, bu siyasət şirkətlərin öz bizneslərini genişləndirməsi və yeni iş yerləri yaratması üçün müsbət motivasiyanı təmin edir [2, 13].

Qeyd etməliyik ki, respublikamızda Vergi Məcəlləsinin 101.3-cü maddəsinə əsasən hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilən gəlirlərindən 20%, bu Məcəllənin 105.1-ci maddəsinə əsasən müəssisələrin mənfəətindən də 20 faiz dərəcəsi ilə vergi tutulur [3, 12].

Əlavə dəyər vergisi ödənişləri. Bir sıra ölkələrin vergi sistemlərində əvvəlcə xammaldan vergi tutulur, sonra isə bu xammaldan istehsal olunan yekun məhsuldan yenidən vergi tutulur. Bu isə kaskad effektiv çoxqatlı vergilərə gətirib çıxarır. Əlavə dəyər vergisi (ƏDV) çoxqatlı vergi problemindən qaçmaq imkanı verir. ƏDV sonda məhsul və ya xidmətlərin son istehlakçısından tutulur. Bu vergi hər alış-satış mərhələsində toplanır, lakin əvvəlki alışlar zamanı ödənilmiş vergilər üçün təzminatlar təmin edilir. ƏDV üzrə yerli qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərin öz təchizatçılarına ödədikləri ƏDV-nin əvəzini tələb etmək hüquqları var. Şirkətlərin vergi orqanlarına müntəzəm olaraq ödəməli olduğu məbləğ təchizatçılara ödənilən ƏDV məbləğlərindən (*“istehsalat xərclərinə sərf edilən vergi”*dən) müştərilərdən tutulan məbləğlərin (*“məhsulun satışı zamanı göstərilən əlavə dəyər vergisi”*nin) çıxılmasından sonra qalan artıq məbləğdir. Xarici şirkətlər ümumiyyətlə alış zamanı ödənilən ƏDV ödənişlərini geri ala bilər ki, bunlara görə ƏDV üzrə qeydiyyatdan keçmiş biznes sahələri öz yerli ƏDV gəlirlərindən istehsalat xərclərinə sərf edilən vergi çıxarışlarını tələb edə bilər. Əgər xarici biznes strukturları üçün bu cür imkanlar olmazsa, ƏDV sistemi ayrı-seçkiliyə yol verən və beləliklə də, beynəlxalq ticarət

müqavilələrini pozan bir sistem hesab edilir. Bundan əlavə, ölkədən ixrac edilən məhsullara görə ödənilən ƏDV adətən geri qaytarılır.

Bəzi Avropa ölkələrində xarici investorlar və ixracatçılar ƏDV ödənişlərinin geri alınması ilə əlaqədar böyük çətinliklərin olduğunu bildirirlər. Bəzən geri qaytarılmayan ƏDV digər vergilər hesabına kompensasiya edilə bilər. Lakin çox vaxt vergi ödəyicisi “digər vergilər hesabına kompensasiya edə bilmir, çünki ƏDV ödənişi digər vergilərdən yüksəkdir”. Bəzi hallarda bu çətinliklər qanunvericilikdə ƏDV-nin geri qaytarılmasının nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, bu prosedurun praktik aspektlərini ifadə edən heç bir qanun və ya normativ aktın olmamasından yaranır [3, 11].

Təbii ki, xarici investisiya cəlb etmək və onu ölkədə saxlamaq, həmçinin biznesini inkişaf etdirmək arzusunda olan ölkələr ƏDV kompensasiyasını tez və dəqiq təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.

Xüsusilə, vurğulanmalıdır ki, ölkəmizdə mütərəqqi və təkmil qanunvericilik sisteminin mövcudluğu analoji vəziyyətin respublikamızda yaranması ehtimalını bir-mənalı olaraq sıfıra endirir.

Respublikamızda son illərdə iqtisadi fəaliyyətin artırılması və sahibkarlığın dinamik inkişafı məqsədilə vergi sistemində aşağıdakı dəyişikliklər edilib:

Müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergi tutulmasının progressiv sistemindən proporsional sisteminə keçilməsi və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələrinin tədricən 35%-dən 20%-ə endirilməsi, ƏDV-nin dərəcəsinin 28%-dən 18%-dək azaldılması, bir sıra vergilərin ləğv edilməsi, fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddinin 55%-dən 30%-ə endirilməsi [5, 12].

Əlverişli biznes mühitinin formalaşması daxili investisiya ilə yanaşı, xarici kapitalın da ölkəyə daxil olmasını şərtləndirir. Xarici kapital isə elmi-texniki tərəqqinin yeni nailiyyətləri ilə yanaşı, qabaqcıl idarəetmə təcrübəsini gətirir ki, bu da bütövlükdə iqtisadi inkişafa müsbət təsir edir. Buna görə də hər bir dövlət çalışır ki, biznesin inkişafı üçün ölkədə əlverişli mühit formalaşsın. Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, biznes mühitinin qiymətləndirilməsində fərqli yanaşmalar mövcuddur. Biznes mühitini formalaşdıran, çoxsaylı özünəməxsus şərtlərin mövcudluğu yanaşmalardakı müxtəlifliyə səbəb olur.

Biznes mühitini formalaşdıran amillərə ölkənin makro və mikro göstəriciləri (*siyasi sabitlik, inflyasiya, maliyyə, vergilər, qanunvericilik və s.*) aid edilir.

Biznes mühitinin qiymətləndirilməsi üçün bu yanaşma tam yararlı olmasa da, faydasız da deyil. Bu baxımdan, biznes mühiti ilə bağlı dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasında biznes mühitinin qiymətləndirilməsinin milli monitorinq sisteminin yaradılması zəruridir.

Biznes mühitinin formalaşmasında vergi mexanizmlərinin rolunun artırılması istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- vergi dərəcələrinin aşağı salınması, vergi güzəştlərinin azaldılması və eləcə də

vergi ödəyiciləri tərəfindən gəlirlərin düzgün göstərilməsi hesabına vergitutma bazasının genişlənməsi;

- ümumi vergi daxilolmalarında vergitutma bazasının genişlənməsi hesabına birbaşa vergilərin xüsusi çəkisinin artırılması;
- sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər tərəfindən real gəlirlərin
- şəffaflığının təmin edilməsi üçün mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi
- vasitəsilə onlara real gəlirlərin göstərilməsi üçün əlverişli stimulların yaradılması.

Bu həm dövlətin iqtisadi-sosial sahədə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artması, həm vergi sahəsinin inkişafı baxımından beynəlxalq standartlara yaxınlaşması üçün zəruridir. Nəticədə fiziki şəxslərin gəlirlərinin şəffaflığının artması təmin oluna biləcək, bu isə öz növbəsində ölkədə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin və gəlirlərin artmasına müsbət təsir göstərəcək.

Mənfəət vergisi üzrə aşağıdakı əsas prioritet istiqamətlərin nəzərə alınması məqsədə uyğun hesab edilə bilər:

- aşağı (vahid dərəcə saxlanılmaqla) vergi dərəcəsinin tətbiqi ilə vergitutma bazasının genişləndirilməsi;
- müəssisələrin vergi yükünün azaldılması və bunun əsasında özəl biznesin bütün sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsi;
- vergi güzəştlərinin dövlətin sosial-iqtisadi proqramlarının strateji məqsədlərinə uyğun, ancaq müvəqqəti və əldə edilmiş nəticələrə əsaslanaraq verilməsi;
- sadələşdirilmiş vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun tətbiq sahəsinin genişləndirilməsi.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, kiçik biznes ucun müxtəlif ölkələrdə sadələşdirilmiş vergi sistemi tətbiq olunur. Respublikamızda kiçik biznesin inkişafı üçün sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi davam etdirilməlidir ki, xüsusilə regionlarda kiçik biznes obyektləri rəqabət qabiliyyətli olsunlar və məşğulluq problemi tam həll olunsun. Ancaq kiçik biznes ucun nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş vergi rejimindən istifadə edərək bir sıra iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatla durmaqla vergidən yayınma halları vergi orqanlarının xüsusi nəzarətində olmalıdır. Bu baxımdan kiçik biznes müəssisələrini aşağı vergi dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edərək uçota almaq qərarı həm iqtisadi fəaliyyət növü, həm dövrüyyə, həm də işçilərin sayı və xidmət sahəsi kimi parametrlər əsasında qəbul edilməsi məqsədə uyğundur.

Sadələşdirilmiş vergi üzrə sistemin daha da təkmilləşdirilməsi və bu sistem çərçivəsində vergilərin dərəcələr üzrə diferensiasiya olunması məqsədə uyğundur. Ümumi olaraq sadələşdirilmiş vergilərin dövrüyyə əsasında hesablanması, biznes növündən və müəssisənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif vergi dərəcələri, parametrlər və elastik əmsalların tətbiq olunması təkmilləşdirilməlidir. Eyni zamanda bu sistem üzrə istifadə olunan parametrlərin və elastik əmsalların sadə olması, tez

və obyektiv üsullarla müşahidə edilməsi və vergi dərəcələrinin muxtəlifliyinin minimal olması məqsədə uyğundur.

5. Biznes mühitinin formalaşmasında vergi güzəştlərinin rolu

Fikrimizcə, müəyyən güzəştlər düzgün həyata keçirilərsə birbaşa xarici investisiya axınlarına təkan verə bilər. Güzəştlər biznes və investisiya mühitində təkmilləşdirmələr aparılmasını əvəz edə bilməz, onları mövcud əlverişli investisiya mühitinə əlavə kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Ölkələr daha əlverişli investisiya məkanına çevirmək üçün investorlara, adətən xarici investorlara maliyyə və ya vergi güzəştləri təklif edir. Ümumi maliyyə güzəştlərinə aşağıdakılar daxildir:

- korporativ gəlir vergilərinin azaldılması;
- korporativ gəlir vergilərindən şirkətin əməliyyatlarına investisiya şəklində yenidən yatırılan gəlirlərin çıxılması imkanı;
- vergi bayramları və ya vergilərin azaldılması günləri (*bu zaman şirkətlər müəyyən vaxt ərzində korporativ gəlir vergilərini və ya sosial zəmanət vergisini ödəməli olmur*);
- investisiyaların ilkin mərhələlərində üz vermiş itkilərin növbəti illərə keçirilməsi imkanı;
- işsiz şəxslərin, ali təhsil müəssisələrini yeni bitirmiş məzunların, keçmiş hərbi heyət zabitlərinin və s.-in işə götürülməsinə görə aşağı və ya sıfır sosial vergi öhdəlikləri;
- ƏDV-dən azad edilmə və ya ƏDV ödənişi vaxtının uzadılması;
- ƏDV ödənişi vaxtının biznes əməliyyatlarının başlamasına qədər uzadılması;
- ƏDV ödənişlərinin sadələşdirilmiş və sürətli sisteminin tətbiqi;
- kapital investisiyalarına görə ƏDV-dən və ya gömrük rüsumlarından azad edilmə və ya müvafiq ödəniş vaxtının uzadılması;
- korporativ gəlir vergisindən kapital investisiyasının dəyərinin və ya dəyərinin müəyyən hissəsinin çıxılması;
- kapital investisiyalarının sürətli amortizasiyası;
- kənd təsərrüfatı torpaqlarının sənaye torpaqlarına çevrilməsinə görə vergilərdən azad edilmə;
- zəif inkişaf etmiş ərazilərdə təlim təşəbbüslərinə və ya iş yerlərinin yaradılmasına görə qrantların təmin edilməsi.

Güzəştləri effektivliyə görə kateqoriyalaşdırmaq çətindir. Onların nisbi effektivliyi investisiyanın növü və sektoru, investisiyanın başa çatdırılması üçün tələb olunan vaxt, hər bir ölkənin nisbi zənginliyi və hökumətin güzəştləri idarə etmək qabiliyyəti kimi amillərdən asılı olur. Estoniyada gəlirlərin yenidən investisiya şəklində yatırımı güzəşti çox uğurlu nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Xorvatiya vergi

bayramlarının tətbiqi sayəsində müəyyən investisiyaları cəlb edə bilmişdir. Rumıniyanın yerli hakimiyyət orqanları iş yerləri yaradan və vergi bazasını genişləndirən layihələrin icrası zamanı kənd təsərrüfatı torpaqlarının sənaye torpaqlarına çevrilməsinə görə vergini ləğv edir.

Bu araşdırmanın əsas ideyası ayrı-seçkiliyə yol verməyən, daha sadə və daha mütərəqqi investisiya mühitini təbliğ etməkdir. Bu səbəbdən də, investisiya güzəştləri siyasəti dəstəklənir. Sözügedən siyasətdə güzəştlərin şəffaf, xarici və daxili investorların üzünə açıq, yalnız sənaye üzərində mərkəzləşməmiş və asan idarə edilən olması tövsiyə edilir. Güzəştlər müəyyən qaydalara uyğun olaraq tətbiq edilməli və fərdi zəmində ayrı-ayrı layihələr üçün nəzərdə tutulmamalıdır. Güzəştlərin seçimi zamanı aşağıdakı prinsiplər tətbiq edilməlidir:

1. Güzəştlərlə əlaqədar ümumi hökumət strategiyası olmalıdır. İntestisiya güzəştləri koordinasiya edilməlidir. Hökumətlər “ifrat” güzəştlərə yol verməməyə çalışmalıdır. İntestorlar tez-tez əslində onların cəlb edilməsi üçün lazım olduğundan qat-qat çox müxtəlif güzəştlər alır və bu, nəticədə maliyyə çatışmazlıqlarına gətirib çıxarır.
2. Güzəştlər şəffaf olmalıdır. Hökumət sözügedən güzəştlərin səmərəliliyini və şirkətlərin müvafiq qaydalara riayət edib-etməməsini yoxlamağa qadir olmalıdır. Hökumət güzəştlərin maliyyə səmərəliliyini hər il nəzərdən keçirməlidir.
3. Güzəştlər məhdud zaman müddətləri üçün təsis edilməli və onların qüvvədə olması müddəti aydın şəkildə ifadə edilməlidir. Güzəştlərin məqsədi hər hansı bir müəssisənin maliyyə dəstəyi və ya subsidiya ilə təmin edilməsi deyil, investitorların cəlb edilməsi və biznesin ilkin mərhələlərində onlara kömək edilməsidir.
4. Güzəştlər investitorun hansı ölkədən olmasına və ya konkret bir sənaye sahəsinə deyil, investisiyanın məbləğinə və ya konkret bir regiona uyğun olaraq və ayrı-seçkiliyə mümkün qədər yol verilməməsi şərtilə tətbiq edilməlidir.
5. Dövlət bütün güzəştlərin qeydiyyatını aparmalıdır. Dövlət saytlarında və ictimai girişin təmin edildiyi hökumət sənədlərində bütün güzəşt proqramları və qaydaları aydın şəkildə göstərilməlidir.

Bundan əlavə, hökumətlərə xarici investitorlar üçün korporativ gəlir vergilərinin azaldılmasına yönəldilmiş mürəkkəb güzəşt sxemləri əvəzinə sadəlik və aşağı dərəcələr prinsiplərinə əsaslanan və beləliklə də, bütün biznes sahələri üçün əlverişli olan korporativ gəlir strukturunun yaradılması və saxlanması məsləhət görülür. Mürəkkəb güzəştlər sxeminin idarə edilməsi həm hökumət, həm də biznes sahələri üçün çətindir, bazarda uyğunsuzluqlara səbəb olur.

Ümumiyyətlə, güzəştlərin regional zəmində və ƏDV-yə dair, həmçinin gömrük sahələrində tətbiqi dəstəklənir. Çoxmilli xarici investitorların cəlb edilməsini nəzərdə tutan geniş həcmli milli güzəştlərin tətbiqi isə məqsədəuyğun hesab edilmir.

İnvestisiya güzəştləri.

1. Ümumi aşağı vergi dərəcələri və daha sadə vergi sistemi (investorun hansı ölkədə doğulmasına və ya konkret sənaye sahəsinə əsaslanan) çoxsaylı mürəkkəb vergi güzəştlərindən daha məqsədəuyğundur.
2. Vergi güzəştləri beş ildən çox müddət ərzində tətbiq edilməməlidir.
3. Sərbəst zonalar və ya ixracat zonaları kimi xüsusi iqtisadi zonalar investisiya məkanının rəqabətədavamlılığını zəiflədən, cəlbədici olmayan köhnə sənaye obyektlərində deyil, investorlar üçün arzuolunan ərazilərdə yerləşməlidir [2, 13].

6. Nəticə

Dövlətin iqtisadiyyatı birbaşa idarə etməsi əvəzinə rəqabəti dəstəkləyən ümumi bir siyasət yürütməsi düzgün istiqamətdə atılmış fundamental addımdır.

İqtisadi sistemin mühüm elementi kimi inzibati tənzimləmə üsullarının tətbiqindən tamamilə imtina edilməsi heç bir ölkədə vəzifə kimi qarşıya qoyulmamışdır. Dünya təcrübəsi bir daha təsdiq edir ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində inzibati üsullardan istifadə edilməsi yalnız iqtisadi əsası olmadığı halda təhlükəli xarakter daşıyır.

Dövlət bölməsindən iqtisadiyyatın tənzimlənməsi vasitəsi kimi geniş istifadə edilməlidir. Belə ki, iqtisadi konyukturanın kəskinləşdiyi, depressiya və ya böhran şəraitində xüsusi kapital qoyuluşu azaldığı halda, dövlət bölməsinə yönəldilən investisiyalar artırılmalıdır. Dövlət bu üsulla istehsal həcmının aşağı düşməsinin və işsizliyin artımının qarşısının alınmasına cəhd göstərməlidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, vergi yükü az olan ölkələrdə iqtisadi artım tempi daha yüksəkdir. Müasir vergi sistemi sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla bazar münasibətləri tələblərinə əsaslanmalıdır. O, büdcə gəlirlərinin yığılmasını təmin etməli, əhalinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirlərinin formalaşması və yenidən bölüşdürülməsi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, bütövlükdə və xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində istehsalın tənzimlənməsi üçün şərait yaratmalıdır.

Əlverişli biznes mühitinin formalaşması baxımından stimullaşdırıcı vergi mexanizmlərinin rolunun artırılması istiqamətində zəruri tədbirlər görülməli, qanunvericilik bazası daha da təkmilləşdirilməlidir.

Həyata keçirilən vergi islahatları işgüzar fəallığı dəstəkləməlidir. Eyni zamanda verginin mühüm iqtisadi alət kimi tənzimləyici və fiskal funksiyaları bir-biri ilə əlaqələndirilməlidir.

Təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyini yüksəltməyə, mütərəqqi makroiqtisadi tənzimləmə sisteminin və əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasına imkan verərdi.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: "Nasi", 2002, 447 s.
2. Hacızadə E.M., Paşayev T.Ə. Neft qaz sənayesində yeni bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətləri (*Monoqrafiya*). Bakı: "Elm", 2000, 200 s.
3. Kəlbəliyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: "Elm", 2005, 468 s.
4. Kəlbəliyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q. Xarici ölkələrin vergi sistemi. Bakı: "İqtisad universiteti", 2011, 554 s.
5. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.
6. Sahibkarlıq fəaliyyəti. (*Sənədlər Toplusu*). Hüquq Ədəbiyyatı, Bakı: 2003, 493 s.
7. Səmədzadə Ş.Ə., Musayev V.R., Seyfullayev İ.Z. "Sahibkarlığın əsasları". Bakı: "Çaşıoğlu", 2000, 372 s.
8. Самедзаде З.А. "Этапы большого пути - экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы", Баку: "НУРЛАР", 2004, 936 с. (Səmədzadə Z.A. "Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri" Bakı: "NURLAR", 2004, 936 s.)
9. Сергеев А.А. Экономические основы бизнес планирования. 2-е издание, М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2004, 462 с. (*Serqeev A.A. Biznes planlaşdırmanın iqtisadi əsasları. 2-ci nəşr, M.: YUNITI – DANA, 2004, 462 s.*)
10. Пирогов К.М., Теминова Н.К., Гуськова. И.В. Основы организации бизнеса. Учебник. М.: КНОРУС, 2007, 560 с. (*Piroqov K.M., Teminova N.K., Quskova İ.V. Biznesin təşkilinin əsasları. Dərslik. M.: KNORUS, 2007, 560 s.*)
11. Харченко Е.В., Вертакова Ю.В. Государственное регулирование национальной экономики. М.: КНОРУС, 2011, 328 с. (*Xarçenko E.V., Vertakova Y.V. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. M.: KNORUS, 2011, 328 s.*)
12. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi. Rəsmi internet səhifə. Qanunvericilik.
13. www.osce.org - Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT).

Рзаев Парвиз Гафар оглы
доктор философии по экономике,
Учебный центр Министерства по налогам

Роль налогового механизма в формировании бизнес-среды

Аннотация

Цель исследования- исследование направлений повышения роли налогового механизма в формировании бизнес-среды.

Методология исследования - системный подход, сравнительный анализ.

Результаты исследования - разработаны научно обоснованные предложения по повышению роли налогового механизма в формировании бизнес-среды.

Ограничения исследования - требуется более обобщенное научное исследование оценки роли налогового механизма в формировании и повышении эффективности бизнес-среды.

Практическая значимость исследования - определение оптимального варианта налогового механизма в формировании бизнес-среды и использование как научного источника при подготовке мер по повышению эффективности финансовых механизмов.

Оригинальность и научная новизна - определение стимулирующей роли налогового механизма в формировании бизнес-среды и ее научное обоснование.

Ключевые слова: *бизнес-среда, инвестиционный климат, налоговые механизмы, налоговые льготы.*

Rzayev Parviz Qafar oğlu

doctor of philosophy on economy,
Trading Center of the Ministry of Taxes for Azerbaijan Republic

The role of tax mechanism in forming of the business environment

Abstract

Purpose - the research of the direction for increasing the role of tax mechanism in the forming of the business environment.

Design/methodology - sistem approach, compared analysis.

Findings - is offered scintifically founded offers for increasing the role of the tax mechanism in the forming of the business environment.

Research limitations/implications - is requested more deeply research for estimating of the tax mechanisms role in the forming of the business environment and its efficiency increasing.

Practical implications - is certain the optimal variant of tax mechanism in the forming of the business environment; using as scintific source in prepering measure for increasing finance mechanism.

Originality/value - is certain stimulating role of the tax mechanism in the forming of the business environment.

Keywords: *business and investment environment, tax mechanism, tax concession.*

JEL Classification Codes: L26, H2, H21, O23.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 31.05.2012.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 25.07.2012.

Çapa qəbul olunmuşdur: 20.08.2012.